

Magyarország 1956 – Ukrajna 2022 Különbségek és hasonlóságok

2022. február 24-én, az Ukrajna elleni orosz támadás napján valószínűleg nagyon sok embernek jutott eszébe 1956 és Magyarország. Beszélhetünk-e elemző módon a két esemény párhuzamairól? Vajon alkalmazható-e a történeti összehasonlítás módszere két olyan jelenségre, amelyek közül az egyik a jelenkor *történelméhez* tartozik, a másik viszont *a jelen egyik története*? A 20. század első felének kiváló, az *Annales* című társadalomtörténeti folyóirattal iskolát teremtő francia történész, Marc Bloch szerint a történelmi összehasonlításnak két szükséges feltétele van: a megfigyelt tények bizonyos fokú hasonlósága és környezetük bizonyos fokú különbözősége. Az összehasonlító történetírás két fő típusát különböztette meg, az illusztratív, illetve az analitikus eljárást. Az illusztratív összehasonlítás azt jelenti, hogy az egymás mellé rendelt egységeket nem közvetlenül egymásra, hanem valamely rajtuk kívüli elméletre vagy általános fogalomra vonatkoztatjuk azért, hogy egy adott elméletre vonatkozó igazolást találjunk az empiriában. Kizárólag az általános tézist alátámasztó egyedi bizonyítékok válnak ekkor érdekessé, mint az összehasonlítás egységei. Analitikus összehasonlítás esetében viszont minél számosabb egyedi bizonyítékot vonatkoztatunk közvetlenül egymásra. Az ezekben talált közös

elemeket szűrjük ki, és az ebből adódó általánosítás vonalát követjük. A mostani esetben nyilvánvalóan az utóbbiról beszélhetünk, egymásra vonatkoztatásról – már ha egyáltalán lehetséges mindez.

Érdekes még két megszorítással élni. Először amennyiben párhuzamosságról beszélünk, akkor egyrészt két teljesen egyenrangú jelenséget konstituálunk, hiszen a párhuzamos két vonala teljesen egyenrangú – mindössze metszéspontjukat utaljuk a megismerhetetlenbe. Ez, mint látni fogjuk, az ötvenhatos Magyarország és a jelenkori Ukrajna esetében nem áll fenn. A másik, hogy mivel az ukrajnai háború elhúzódik (e sorok írásakor ötvenedik napja tart), már nem lehet arról szó, amire oly sokan utaltak (magam is) az első napokban – hogy a háború rövid ideig tart, végkimenetele pedig „máris” (előre) kiszámítható. A jelenbeli történet még mindig nyitott. Különbségekről és hasonlóságokról érdemes tehát beszélni. Az előbbiek nyilvánvalóak, az utóbbiak ugyancsak figyelemre méltók, akkor is, a részleteket illetően nyilvánvaló eltéréseket látunk.

Különbségek

1. *Tapasztalat*. Ezt a különbséget alapvetően a távlat határozza meg. Amíg a magyar forradalom egy sok évtizede keletkezett, azóta sokszor megbeszélt, értékelt, sőt átértékelt történeti tapasztalat számunkra és

a világnak, addig ami Ukrajnában történik, a legnagyobb mértékben jelen idejű. Meghatározza mai hétköznapjainkat – ez 1956 emlékezetéről már nem mondható el. Történeti idő és jelen idő egészen más struktúrákba rendeződik gondolkodásunkban: 1956 többé-kevésbé kialakult jelentésű, szekvenciájú történetei alapvetően különböznek az ukrainai háborútól, amelynek eseményei a jövő függvényében legfeljebb lehetséges helyeken lebegnek, a jelentések pedig az *egészet* illetően egyelőre bizonytalanok. Eleinte óráról órára érkeztek új és újabb ajánlatok e jelentésekre. Mára a „lelassult” vagy úgy érzékelt intenzitás következtében mind ritkábban, de mégis folyamatosan érkeznek.

2. *Világpolitikai kontextus.* 1956-ban két nagy szemben álló tömb, a Szovjetunió vezette úgynevezett szocialista tábor és a kapitalista Nyugat határozta meg a világpolitikát. Azokét az országokét és térségeket is, amelyek egyikhez sem tartoztak. Kétpólusú világrendszerben tört ki a magyar forradalom, a kettő földrajzi, kulturális, katonai határterületén. Ma nem beszélhetünk két pólusról. Noha 1989–91 után sokáig úgy tűnt, hogy a világ egypólusúvá és az Egyesült Államok (így a Nyugat civilizációja) dominánssá válik, ma sokkal inkább beszélhetünk multipolaritásról sokszoros kölcsönös függőségek mellett. Szólnak ugyan érvek amellett, hogy Amerika minden bizonytalanság ellenére vezető szerepet játszik, de legalább annyi ellene is – nem melleleg az orosz háborús kezdeményezés ebben (is) változást hozhat.

3. *A konfliktus földrajzi dimenziói.* Ukrajna területe 603 ezer négyzetkilométer, Magyarországé 93 ezer, az

előbbi tehát hat és félszer nagyobb az utóbbinál. Az ukrán állam lakossága 44 millió fő, az 1956-os Magyarországon 10 millióan laktak. Ezek a hatalmas különbségek Ukrajna javára, egész más dimenziókat adnak annak, amit átélünk, beleértve a hasonlóság és a különbség érzését is.

4. *A megismerés lehetőségei.* Nagymértékben eltér az a lehetőség, ahogyan és amilyen mértékben információkat szerezhetünk az eseményekről. 1956 a nyugati országokban a tömeges audiovizuális médiakorszak nyitánya volt a televízió elterjedésével. Az angol BBC-nek már volt két viszonylag mobil, továbbítható képet és hangot rögzítő televíziós kamerája (felfért egy kisebb teherautóra); az egyiket el is küldték Magyarországra, de a harcok színhelyétől, Budapesttől távol tartották, hiszen drága volt a csúcstechnológia. Rádiókészülékkel már a keleti blokkban is rendelkezett a háztartások zöme. Az írott sajtó, amely általában 24 óra késéssel követhette az eseményeket, még világszerte fontos hírközlő és még fontosabb véleményformáló szerepet játszott. Ma a történéssel szó szerint egyidejűleg jár(hat)ja be a világot az eseményekről szóló testközeli filmfelvételek sokasága. Bármi történik, mintegy a jelenlét érzésével követhető a digitális média végtelen hálózatában. Ez persze nem jelenti azt, hogy *valójában* mindent tudunk – éppen ellenkezőleg. Paradox módon – és ez hasonlóság a különbségben – az egyetemes-egyidejű média korszakában ugyanúgy nem tudunk semmit, vagy csak nagy késéssel derülnek ki a dolgok, mint 1956-ban, amikor a helyszíni tudósítók beérkezése és a lapzárták időbeosztása határozta meg a hírközlést.

Az érdekelt felek tájékoztatáspolitikáját természetesen a hadi helyzet, a hadviselés érdekei formálják. Nem prioritás, hogy mindenki mindenről tudjon, épp ellenkezőleg. A hír akkor jó, ha propagandaértéke van, s hogy az információhiány vagy az irányított információ teszi a legjobb szolgálatot, az adott helyzettől függ.

5. *A konfliktus aktív szereplői.* A magyar forradalom belső konfliktusként indult: a magyar társadalom legaktívabb, változásokat akaró csoportjai álltak szemben a szovjet típusú rendszer hazai vezetésével, elitjével és fegyveres szervezeteivel; a szovjet politikai és katonai intervenció az egyik szereplő mellett nemzetközivé (államközivé) szélesítette ugyan az összecsapást, de az meg is maradt ezen a szinten. Hruscsov pártfőtitkár még attól is óvakodott, hogy a katonai asszisztenciát ígérő románokat bevonja a november 4-i támadásba, a szégyenletes jugoszláv közreműködés (Nagy Imréék becsalása követségükre ugyanaznap hajnalban) jól jött, de nem volt nélkülözhetetlen.

2022-ben két szuverén állam között valódi háború tört ki, a támadó Oroszország nem lépett fel semmiféle ukrajnai *politikai* csoport támogatójaként. Még kollaboráns kormányt sem léptetett fel, mint 1956-ban Magyarországon tette. Az orosz háborús retorika megengedi azt az értelmezést, hogy a kelet-ukrajnai orosz kisebbség védelmére siettek, de ezt még a propaganda sem hangsúlyozza túl, hiszen az oroszok lakta Donbassz jelentős része már évek óta orosz ellenőrzés alatt áll. A támadást cinikusan őszintén indokolták (nem engedhetik ki Ukrajnát befolyási övezetükből).

1956-ban a Nyugat passzívan figyelte a magyar eseményeket, a nemzetközi szervezetek közül legaktívabb az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága volt – *post festa*, akárcsak maga az Egyesült Nemzetek Szervezete. 1956-tól eltérően a Nyugat most nem pusztán retorikával vállal részt a konfliktusban: a rendelkezésére álló és megítélése szerint hozzáférhető eszközökkel igyekszik segíteni az agresszió áldozatává vált Ukrajnát. Ez fundamentális különbség; a magyar társadalom – illuzórikus módon – (legalább) hasonlóra várt 1956-ban.

6. *Időtartam.* Noha a magyar forradalom, mint *társadalmi mozgalom* nem ért véget a november 4-i szovjet intervencióval és a fegyveres ellenállás felszámolásával, világpolitikai eseményként lezárult. Így összesen feleannyi ideig sem tartott, mint az ukrajnai háború *most*, amikor nemigen lehet látni, mikor ér véget.

7. *Orosz (szovjet) belpolitika.* Hatvanhat éve a moszkvai döntésben nagy szerepet játszott az akkor évek óta zajló belső hatalmi harc, ami Sztálin halálát követően kezdődött. Az utódról és esetleges teljhatalmáról szólt, de egyben útkeresés is volt. Sztálin örökösei azt mérlegelték, vajon az ő módján vagy másképpen kormányozzák birodalmukat. Hruscsov, aki 1956-ban már egyetlen lépésre állt az egyeduralomtól, más utakat keresett, és az ebből adódó lehetőség egy ideig az 1956-os magyar válság „kezelésében” is nyitottnak tűnt. Ám éppen a hiányzó egy lépés miatt bizonyítania kellett, hogy kész alkalmazni elődje eszközeit. Ma egyelőre semmi nyoma annak, hogy az orosz belpolitika egyáltalán létezik és befolyásolja Putyin

elnök és környezete döntéseit. Más kérdés, hogy a konfliktus alakulhat úgy, hogy éppen a háborús kudarc és Oroszország elszigetelése a Nyugattól hoz létre revizióra hajlamos csoportot. Amennyire persze ez a centralizált autoriter diktatúrában egyáltalán értelmezhető, vagyis az „udvari körökben”. Fareed Zakaria, a CNN sztárműsorvezetője három nappal 2022. február 24. után már azt mondta: ezen a napon tört ki az új hidegháború. Lehetséges, de ezt nem két szuperhatalom katonai paritása határozza meg, hanem az, hogy melyik tudja politikai és gazdasági karanténba zárni a másikat. Az pedig nem Oroszország lesz, és ezt az orosz elit is nyilván látja.

8. *Fókusz.* 1956-ban egyidejűleg két válság is lekötötte (és megosztotta) a világ figyelmét: a magyar forradalommal párhuzamosan a Közel-Keleten háború tört ki a Szezi-csatorna ellenőrzéséért. Ilyen súlyú „versenytársa” az ukrán válságnak nincsen. Megfigyelhető ugyanakkor, hogy világesemények versenyében az újdonság, még ha „normális” is, olyan fontos, hogy megelőzheti a rendkívülit. Ezekben a napokban a francia elnökválasztás (akárcsak 1956-ban az amerikai) időlegesen leszorította Ukrajnát a virtuális címoldalakról.

9. *Besorolhatatlan: Kína.* 1956-ban a világ legnépesebb országa, noha az évtizedes polgárháború alig hét éve ért véget, éppen bejelentkezett a világpolitika főszereplői közé. A kínai vezetés még nem is egészen nyíltan, egyelőre „csak” arra tartott igényt, hogy egyenrangú vezetője legyen a szocialista országok addig kizárólagosan szovjet vezette tömbjének. Tömbön belüli emancipációjában a

magyar ügyben elfoglalt álláspontja nagyon fontos szerepet játszott. Rövid habozás után a kínai vezetés támogatta, sőt ösztönözte a szovjet fegyveres intervenciót – előbb, mint ahogy Hruscsovék eldöntötték. Ezt nemsokára szemükre is hányták: revizionistának bélyegezték a forradalmat leverő szovjet vezetést. Ma Kína a világgazdaság egyik sajátos pólusává vált, és láthatólag politikai szempontból is igényt tart erre a szerepre. A szomszédjában ismét birodalmi ambíciókat mutató Oroszországgal kapcsolatban (mert Ukrajna ügye Kínát kizárólag ebből a szempontból érdekli) a kínai politika kivár a háttérben. Nem világos, hogy ezentúl ezeket a szándékokat is figyelembe kell-e vennie, vagy éppen ellenkezőleg: a szankciók sújtotta Oroszország gazdasági kényszerhelyzetében Kína „barátságára” lesz utalva a posztháborús világrendben.

Hasonlóságok

– részletkülönbségekkel

1. *Go West!* 1956 és 2022 egyik alapvető hasonlósága, hogy a konfliktus kiobbantó oka a Nyugat és Kelet közötti választás. Véleményem szerint ez helytálló, még ha egyesek vitatják is abban a formában, hogy valójában a Nyugat „próbálta (le)választani” Ukrajnát az orosz érdekerületről. Az ötvenhatos magyar társadalom többsége a szovjet típusú rendszer lebontását és egy demokratikus, harmadik utas berendezkedést tűzött ki célul – ez kilépést jelentett volna az országra kényszerített keleti rendszerből nyugati irányba. Ukrajna a kétezres évek elejétől próbálkozik hasonló irányvételrel.

Ugyanakkor ez a hasonlóság ennyire egyértelműen aligha áll. Ha lépté-

ket váltunk, és tüzetesebben elemezzük a két ország helyzetét, akkor arra kell utalni, hogy míg Magyarországot a legtöbb mértékadó történeti ábrázolás civilizatorikusan a Nyugathoz sorolja, ez Ukrajna esetében nincs így. A magyar állam a 10. század végén a nyugati kereszténység kulturális körébe sorolta magát, és ez hagyományként máig meghatározó. A Kelet és Nyugat között egy önálló történeti régiót, komországokat tételező társadalom- és kultúratörténet sem vitatja a nyugati vonzás dominanciáját. Ukrajna viszont e határvonal Kelethez közelebbi zónájában húzódik. Politikai választásaiban (ha volt rá módja) mindig megjelent a Nyugathoz vonzódás (még ha az ott elsősorban a lengyel–litván Rzeczpospolitát vagy a Habsburg Birodalmat jelentette is), de ezt sem a modern nemzetté válás időszaka előtt, sem azóta nem tudta „realizálni”. Nyugat- és Kelet-Ukrajna között vallási és olykor, törekvésekben legalábbis, politikai választvonal húzódik. A Szovjetunió négy és fél évtizedre Keletre tolta egész Ukrajnát, amely kívülről szemlélve egyértelműen a keleti ortodox civilizáció része lett. 2022-ben a keleti keretbe kényszerített entitás nem *visszaintegrálódni* próbál a Nyugatba, hanem megpróbál partot érni ott, ahol szabad akaratból, önálló államként soha nem sikerült. És mert a politikában a nagy kulturális alapú civilizációs hovatartozások szerepet játszanak ugyan, de főleg akkor, ha egybeesnek hatalmi, biztonsági, katonai megfontolásokkal, ez újabb hasonlóság. Míg 1956-ban Magyarországot, most 2022-ben Ukrajnát bizony *végzőleg* szovjet/ orosz befolyási övezetbe sorolja a Nyugat. Magyarország esetében ez teljesen egyértelmű volt 1956-ban.

Ukrajna esetében ma nem ennyire, a Nyugat elkötelezettsége, hangoztatott véleménye és cselekedetei arra utalnak, hogy sokan *bizonyos fokig* helyt adnának az ukrán kérelemnek, s fogadnák Ukrajnát a nyugati parton. De nem *teljesen*: a befogadás nem terjed ki a katonai biztonsági dimenzióra. Ott Ukrajna, harca közben is, az orosz föderáció befolyási zónájába tartozik.

2. *Erőszak*. A besorolás, a hovartartozás kérdése ott dől el, hogy az érdekeltek mit készek adni a szóban forgó területért. Az előbbi pontban említett hasonlóság azzal folytatható, hogy a Szovjetunió, illetve Oroszország diktatórikus hatalma mindkét esetben a fegyveres beavatkozást is vállalta érdekszférájáért. A hasonlóság e ponton véget is ér, nyilvánvaló ugyanis, hogy a fegyveres harcok dimenziói között nagy az eltérés. 2022-ben Ukrajna állami-politikai központja megmaradt, vezetésével egy intakt reguláris hadsereg (megkülönböző szabadcsapatok, amelyeknek errefelé a 16. századig visszanyúló kozák és egyéb hagyományai vannak) vette fel a harcot az orosz agresszióval. Magyarországon 1956-ban az összecsapások első, októberi és második, novemberi szakaszában egyaránt csak a civil fegyveres felkelők harcoltak, a hadsereg nem.

3. *Végzetes erőszakspirál perspektívája*. 1956 és 2022 egyaránt felvethette egy világméretű nukleáris összecsapás perspektíváját – amennyiben a Nyugat hajlandó lett volna/ lenne a közvetlen katonai részvételre. Magyarország esetében ez fel sem merült, éppen mert a döntéshozók várakozási horizontján erre az esetre nem is szerepelt más, mint a nukleáris armageddon végső és *egyetlen*

perspektívája. De nem beszéltek erről. Most az agresszió első napjaiban az orosz elnök „soha nem látott megtorlással” fenyegette meg a Nyugatot, és az orosz atomcsapásmérő eszközöket riadókézsültségbe helyezték (kíváncsi lennék arra, mikor *nincsenek* ilyen készltségi fokozatban...). Ebből úgy tűnik: az orosz vezetés számításba vette, hogy a Nyugat, pontosabban a NATO esetleg katonailag is beavatkozik a háborújukba. Hogy túlmegy a fegyverszállításon, és bár ez nem jelenti ejtőernyősök küldését például Kijev felmentésére, de még légicsapásokat sem, viszont például légtérzárlatot igen. A helyzet sokkal fenyegetőbbnek tűnt, mint amit az 1956-os tapasztalatokból tudunk arról, mennyire féltek *akkor* az emberek. Azóta eltelt egy bő hónap, és világossá vált, hogy a NATO nem lépi túl a közvetett szerepvállalás határát. Az elhúzódó háború napvilágra kerülő piszkos mozzanatai, a polgári célpontok rendszeres támadása, a civil lakosság bántalmazása, sőt tömeges gyilkolása (Mariupol, Bucsa, Kramatorszk stb.) ebben semmiféle változást nem hoztak.

4. *Fegyveres agresszió – társadalmi válasz.* Az érintett társadalmak tevőlegesen szemben álltak és állnak az agresszorokkal. Hogy ez a hasonlóság hosszabb távon hogyan alakul, egyelőre nyitott kérdés. Magyarországon 1956-ban a katonai vereség ellenére a társadalom hosszasan küzdött az általános politikai sztrájk fegyverével. Tulajdonképpen csak 1957 január elejére fejeződött be az aktív ellenállás, annak ellenére, hogy a forradalmi kormány november 4-ét nem élte túl. Koordináló szerepét ugyan hamarosan átvette a Nagybudapesti Központi Munkásta-

nács, de csak egy további hónapra. Ukrajna kormányszata, Zelenszkij elnökkel az élen megőrizte intaktségát, és a jelek szerint az ukrán társadalom bizalma vezetői iránt töretlen. Az agresszió elutasítását és az ukrán szuverenitás védelmét nem kérdőjelezi meg senki.

Tragikus társadalmi következmény emberek tömegének menekülése és esetleg emigrációja. Hogy ez a hasonlóság hogyan alakul a továbbiakban, ukránok milliói térnek-e vissza, vagy éppen ellenkezőleg, a végleges távozást választják, az a háború kimenetelétől függ. A hasonlóságban rejlő különbség félelmetes: Magyarország tartósan lakosságának két százalékát veszítette el 1956-ban. Ukrajnából viszont minden tizedik ember máris elmenekült, s valószínűleg többen is volnának, ha tehetnék.

5. *Nemzettudat-formáló tapasztalat.* A nemzeti dimenzió (a szovjet típusú szocializmus mint oktrojált, „nemzetidegen” berendezkedés) 1956-ban is nagy szerepet játszott. A nemzeti függetlenség volt a magyar forradalom legnagyobb egységesítő követelése, a többpártrendszer mellett. Hogy milyen *rendszert* választ a független, demokratikus Magyarország, csak ezek után következett. Ötvenhat elfoglalta helyét a nemzetet alkotó kollektív emlékezetben, ha ez a hely egyelőre eléggé rendetlen is: a vereség nyomasztó, az utána következő össznemzeti elfojtás kényelmetlen emlékei, az 1989 utáni versengő történetek és emlékezetpolitikai nyomások alaposan összekuszálták. A magyar nemzeti tudat alapszerkezetein nemigen változtat, minden jel szerint inkább annak kliséibe simul majd az idő múlásával.

Az ukrán nemzeti tudatot a 17. századtól a két Ukrajna határozta meg a Dnyeper két oldalán: a jobb parti görögkatolikus, nyugatra tekintő és a bal parti, pravoszláv, „Kis-Oroszország”. Ez a megosztottság túlélte a cári birodalmat és a szovjetet is, megmaradt a független Ukrajnában, és az új országot is másféle módon szemlélte. Ahogy Szilágyi Ákos szép esszéjében rámutatott (*HVG*, 2022. márc. 17.), a jobb part kulturális-etnikai alapú egységes nemzetállamot képzelt el, a bal part inkább állam-nemzetet, amiben Ukrajna vegyes, közte zömmel oroszul beszélő régiói is helyet kapnak. Az orosz támadók 2022-ben valószínűleg arra számítottak, hogy legalább a bal part szívesen, netán felszabadítóként fogadja őket. Ennek semmi nyoma. 2022 minden bizonnyal megteremti az egységes, honvédő és erkölcsileg mindenképpen győztes Ukrajna új nemzettudatát. Ez annál erősebb lesz, minél tovább tart a háború – és katonai, politikai kimenetelétől többé-kevésbé független. Az ellenálló ukrán népről nyilván mitikus történetek születnek, amilyenekre minden nemzetnek szüksége van – a mítosz reális alapja máris készen áll.

6. *A városi harc nehézségei.* Kevésbé lényeges hasonlóság, ami már Budapesten kiderült 1956-ban: a városi harc a nagy túlerőben lévő, jól felszerelt hadseregeknek nagy kihívást jelent. A magyar főváros utcáira október 24-én hajnalban bevonuló tankoszlopok ide-oda cirkáltak, és vagy a spontán sztrájk (meg a még közeli ostrom emlékei) miatt teljesen elnéptelenedett utcákat vagy fegyvertelen tüntetőket láttak. Másutt meg lesből városi gerillák támadtak rájuk, felgyújtottak néhány járművet, majd el-

tűntek, várszerű bérházak, középületek méter vastag falai közé húzódtak. Mostanáig az oroszok néhány kisebb várost foglaltak csak el Ukrajnában, a nagyobbak villámgyors bevételére nem sikerült (mint ez idáig Kijev esetében), vagy ha mégis, annak ára a város teljes szétlövése. Ez a budapesti november 4-i paradigma: az épületet, ahonnan puskalövés dördül, a harcokcsik ágyúval lövik szét. A magyar főváros ennek nem esett végül áldozatul (leszámítva a harcok gócpontjait), de Szíria néhány városa vagy a csecsenföldi Groznij példája rámutat erre a félelmetes perspektívára.

Számunkra és a világ számára 1956 és 2022 legfontosabb hasonlósága a történetek erkölcsi jelentésével és – talán – jelentőségével kapcsolatos. Azzal, hogy kinek az oldalán áll az erkölcsi igazság – és ez egyik esetben sem kérdéses. Világos volt, és ma is az, hogy ki az agresszor, és ki védelmezi a hazáját. Nemzet, szülőföld, haza mai fogalmai a nyugati modernitásban születtek meg, tartalmukat annak kései szakaszában nyerték el. 1956 ennek is a vége felé esett. 2022 példája arra mutat, hogy ma, a modernitás utáni korszakban is érvényesek. Természetesen felvethető, hogy van-e a nemzetközi politikában egyáltalán az erkölcsi dimenzióknak bármi jelentősége. Ukrajna megtámadása arra mutat, hogy legalábbis a kérdés nem kerülhető meg. Arra mutat, hogy a cselekvésnek lehetségesek erkölcsi rugói is – amelyek meggondolásokra, sőt tettekhez vezethetnek gazdasági, politikai vagy más érdekekkel szemben is. Arra is rámutat, hogy az erkölcsi igazság bizonyos fokig független a háború katonai kimenetelétől. És mindebben talán benne van az 1956-os Budapest tapasztalata is.